

2 Σύντομη ανάλυση του σχηματισμού όρων με στοιχεία ελληνικά ή ελληνικής προέλευσης στη Ρωσική και την Ουκρανική γλώσσα

Oksana Snigovska, Ανδρέας Μαλαχίτης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Ρωσική και η Ουκρανική γλώσσα-αδελφή της απέκτησαν ένα από τα πιο αναπτυγμένα ορολογικά συστήματα σε παγκόσμιο επίπεδο. Όλες οι γλώσσες δανείζουν και δανείζονται και βεβαίως δεν υπάρχει μια καθαρά αιμα γλώσσα. Έτσι και σ' αυτές υπάρχουν οι λεγόμενες «κληρονομημένες» λέξεις. Οι Ρώσοι και οι Ουκρανοί επιστήμονες αναγνωρίζουν τι σπουδαίο ρόλο έχει παίξει η Ελληνική στον καθορισμό του λεξιλογίου και συγκεκριμένα στο μηχανισμό σχηματισμού ρωσικών και ουκρανικών όρων με στοιχεία ελληνικά ή ελληνικής προέλευσης, προσαρμόζοντάς τους στα δικά τους σλαβικά φωνητικά και μορφολογικά συστήματα. Μερικοί όροι ή τα στοιχεία τους προήλθαν κατευθείαν από την Ελληνική, άλλοι εισήχθησαν μέσω της Λατινικής και άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών αργότερα. Ο σχηματισμός όρων με στοιχεία ελληνικά ή ελληνικής προέλευσης έχει μια πολύχρονη ιστορική πορεία, αρχίζοντας από τον 9ο και σε μεγάλο βαθμό το 10ο αιώνα έως σήμερα που παρατηρείται η διαδικασία συνεχούς δανεισμού και δημιουργίας νέων όρων.

Brief analysis of the formation terms with Greek elements or of Greek origin in the Russian and Ukrainian language

Oksana Snigovska, Andreas Malakhitis

ABSTRACT

Russian language and his native brother – Ukrainian language took one of the most developed terminological systems at the international level. All languages take and adopt something from each other. There is no unambiguously pure language. In such a way these languages have so called "inherited" words. Ukrainian and Russian scientists realize the important role, which Greek language has served its purpose in forming of vocabulary of these languages. Namely the mechanism forms Ukrainian and Russian terms with help of Greek elements or with the elements of Greek origin and assimilates them with the native morphologic and phonetic system. Some terms or their components came straight from Greek language, another terms were descended from Latin and lately from another European languages. The forming of terms has the longstanding historical way, beginning from 9th century, but mostly from 10th century and till nowadays, when we can observe the process of the permanent borrowing and the appearance of new terms.

1 Ιστορική αναδρομή

Η Ρωσική και η Ουκρανική είναι γλώσσες-συγγενείς που ανήκουν στον ανατολικό-σλαβικό κλάδο της ινδοευρωπαϊκής οικογένειας γλωσσών. Αυτές οι δύο γλώσσες έχουν μακράιωνα εξέλιξη και εκτός του αλφαβήτου κοινής προέλευσης είναι συνδεδεμένες λόγω των ιστορικών γεγονότων. Στη σημερινή τους μορφή είναι σύγχρονες και πλούσιες γλώσσες. Λόγω καλής ανάπτυξης της επιστήμης και της συγγραφής πολλών επιστημονικών έργων στη Σοβιετική Ένωση, η Ρωσική και η Ουκρανική γλώσσα-αδελφή της απέκτησαν ταυτόχρονα μία από τις πιο ολοκληρωμένες και πολύπλευρες ορολογίες σε παγκόσμιο επίπεδο. Όπως και σε άλλες γλώσσες, έτσι και σ'αυτές υπάρχουν οι λεγόμενες «κληρονομημένες» λέξεις. Στη συγκεκριμένη περίπτωση σ'αυτές ανήκουν είτε ίδιοι οι όροι είτε τα επιμέρους στοιχεία τους με τροποποιημένη μορφή και προφορά. Η υιοθέτηση της ορθοδοξίας το 10^ο αιώνα από τότε Ρωσία του Κιέβου επέδρασε πολύ και άμεσα στη γλώσσα της, αφού οι πρόγονοι των σημερινών Ρώσων και Ουκρανών ήταν τότε ειδωλολάτρες και δεν είχαν εκείνη την εποχή στο λεξιλόγιό τους τις χριστιανικές έννοιες. Κυρίως κατά την περίοδο του εκχριστιανισμού με το κυριλλικό αλφάβητο που βασίστηκε στο ελληνικό βυζαντινό αλφάβητο ήρθαν πολλά δάνεια από την Ελληνική. Λίγα παραδείγματα: икона (Ρωσικά) / ікона (Ουκρανικά) ← εικόνα, библия / біблія ← Βίβλος, патриарх / πατριάρχ ← πατριάρχης, монах / монах ← μοναχός, монастырь / монастир ← μοναστήρι, Евангелие / Ευαγγέλιε ← Ευαγγέλιο, литургия / літургія ← λειτουργία κ.ά. Υπάρχουν όμως οι δανεισμένες λέξεις και οι όροι σε διάφορους άλλους κλάδους της επιστημονικής γνώσης, όπως και αυτοί που έχουν ως βάση τους τα αρχαιοελληνικά έτυμα. Υπολογίζεται ότι ο αριθμός των στοιχείων ελληνικών και ελληνικής προέλευσης ανέρχεται στις 30.000. Τα κοινά στοιχεία δεν περιορίζονται μόνο στο λεξιλογικό, αλλά και σε άλλα επίπεδα του γλωσσικού συστήματος. Φυσικά η Ρωσική και η Ουκρανική γλώσσα δεν έχουν δανειστεί μόνο τους ελληνικούς όρους αλλά και τους δυτικοευρωπαϊκούς. Ο κύριος όγκος όρων όμως δανείστηκε απευθείας από την Ελληνική και την Λατινική γλώσσα. Πρόκειται για τους λατινοποιημένους ελληνικούς όρους που ήρθαν με διάφορους τρόπους και σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές. Ο ισχυρότερος εμπλουτισμός της Παλαιάς Σλαβικής γλώσσας με καινούριο λεξιλόγιο άρχισε από τις μεταφράσεις του Κυρίλλου και του Μεθόδιου με τους εκκλησιαστικούς και φιλοσοφικούς όρους. Έτσι δημιουργήθηκε μια ξεχωριστή σλαβική χριστιανική ορολογία με ελληνικά στοιχεία, αλλά με δικό της μορφολογικό σύστημα. Το επόμενο μεγάλο βήμα στη διαδικασία σχηματισμού πολλών για αυτή τη φορά ελληνογενών όρων έπεσε για το 15^ο αιώνα και συνέχισε με την «πλημμύρα» του λεξιλογίου από όρους «της μόδας» το 17^ο - 18^ο αιώνα, την εποχή του Ρώσου αυτοκράτορα Πέτρου Α'. Οι όροι εντάχθηκαν διαμέσου των δυτικοευρωπαϊκών γλωσσών που με τη σειρά τους ήταν δανεισμένοι από την Λατινική. Ήρθαν ο 20^{ος} και ο 21^{ος}

αιώνες προσδιορισμού καινούριων αντικειμένων, διαδικασιών, φαινομένων, ενεργειών και γενικά όλων των αλλαγών της πραγματικότητας. Δημιουργούνται νέοι όροι, αφού εμφανίζεται η άμεση ανάγκη για μέσα έκφρασης συγκεκριμένων εννοιών, που δεν υπήρχαν πριν. Έτσι χρονολογικά ξεχωρίζουμε όρους με στοιχειά ελληνικά ή ελληνικής προέλευσης σε τρεις ομάδες: 1) Όροι που μας ήρθαν την Βυζαντινή εποχή από Μεσαιωνική Ελληνική και Εκκλησιαστική Σλαβική γλώσσα με την ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων του Βυζαντίου με την Ρωσία του Κιέβου και τη διάδοση βιβλίων, μεταφρασμένων από τα Ελληνικά. 2) Ελληνογενείς όροι που πέρασαν σε άλλες γλώσσες και ιδίως στα Λατινικά και από εκεί με τη λατινική πια μορφή τους κληροδοτήθηκαν στη Ρωσική και την Ουκρανική γλώσσα. Τους λέμε όρους ελληνικής προέλευσης. Οι Ρώσοι φιλόλογοι εδώ αναφέρουν τους διεθνείς όρους. 3) Νεότεροι όροι, σχηματισμένοι εν βάσει των τροποποιημένων ελληνικών λέξεων ή ριζών, παρουσιάστηκαν από τη μέση του 19^{ου} έως και τον 21^ο αιώνα για εξυπηρέτηση των σύγχρονων αναγκών.

2 Μηχανισμοί σχηματισμού όρων

2.1 Δημιουργία νεοόρου

Μιλώντας για το σχηματισμό όρων εννοούμε τα ονόματα εφόσον και οι δύο υπακούνε στους ίδιους κανόνες σχηματισμού. Αυτοί οι όροι έχουν αφομοιωθεί στο κλιτικό σύστημα της Ρωσικής / Ουκρανικής γλώσσας. Στη Ρωσική και την Ουκρανική γλώσσα υπάρχουν απλοί και σύνθετοι όροι με περισσότερα από ένα στοιχεία ελληνικά ή ελληνικής προέλευσης (προθέματα και θέματα). Κατά το επίπεδο του γλωσσικού συστήματος διακρίνονται οι εξής τύποι σχηματισμού όρων: μορφολογικός, λεξικό-σημασιολογικός, μορφολογικό-συντακτικός και λεξικό-συντακτικός.

Ο μορφολογικός συνίσταται στη δημιουργία νέων όρων με συνδυασμό των μορφημάτων, σύμφωνα με τους γλωσσικούς κανόνες. Οι Ρώσοι φιλόλογοι εδώ αναφέρουν *τη σύνθεση και την παραγωγή α) με προθέσεις β) με προσθήκη των προσφυμάτων γ) με προθέσεις + προσφύματα δ) με αφαίρεση των προσφυμάτων ή καταλήξεων*. Όσον αφορά το μηχανισμό σχηματισμού όρων η παραγωγή, η σύνθεση, όπως και η συντόμηση ανήκουν στον πρώτο γενικό τρόπο, δηλαδή τη *δημιουργία νέας μορφής*, νεοόρου. Η σύνθεση με προθέσεις είναι ο πιο παραγωγικός τρόπος δημιουργίας νέων όρων στη Ρωσική και την Ουκρανική γλώσσα. Με τον όρο «πρόθεση» αναφερόμαστε σε μικρές, μορφολογικά αμετάβλητες, άκλιτες λέξεις (από, εν, δια κ.λπ.), οι οποίες μπαίνουν μπροστά από άλλες λέξεις (ουσιαστικά, επίθετα, ρήματα, επιρρήματα). Π.χ. *анти+циклон / αντι+циклон ← αντι+κυκλώνας, αντι+научный (+ρωσ.) / αντι+науковий (+ουκρ.) ← αντι+επιστημονικός*. Αξίζει αυτό τον τρόπο της παραγωγής με προθέσεις να μελετήσουμε πιο αναλυτικά στη συνέχεια. Πολλοί μονολεκτικοί

όροι στη Ρωσική και την Ουκρανική σχηματίστηκαν με την προσθήκη σε μια ρίζα ή μια λέξη ενός ή περισσότερων προσφυμάτων αλλά όχι ελληνικών ή ελληνικής προέλευσης. Συνεπώς αυτός και ο επόμενος τρόπος σχηματισμού «με προθέσεις και προσφύματα» δεν θα εξεταστούν λόγω έλλειψης ελληνικών προσφυμάτων στην δημιουργία ρωσικών και ουκρανικών όρων. Ένας άλλος συχνός τρόπος είναι αφαίρεση της ελληνικής κατάληξης με αποτέλεσμα να μείνει μόνο θέμα: атлет / атлет ← αθλητής, театр / театр ← θέατρο, эгоизм / эгоизм ← εγωισμός κ.ά.

Με τη σύνθεση σχηματίζονται οι νέοι ρωσικοί και ουκρανικοί όροι με συνδυασμό δύο ή περισσότερων λεξικών ελληνικών στοιχείων ή λέξεων. Οι όροι, που δημιουργήθηκαν με αυτόν τον τρόπο *δεν έχουν αναλογίες στη ΝΕ γλώσσα*: α) *σύμπλοκοι όροι με ενωτικό* (телефон-автомат / телефон-автомат ← τηλέφωνο-αυτόματο, диван-кровать / диван-ліжко ← ντιβάνι-κρεβάτι, человек-амфибия / людина-амфібія ← άνθρωπος-αμφίβιο, που μια από τις δύο λέξεις μπορούσε να μην ήταν ελληνικής προέλευσης β) *σύμπλοκοι όροι με συνδετικά φωνήεντα -ο-, -ε-* (кинотеатр / κινотеатр ← κίνο-θέατρο, атомоход / атомохід ← ατομο-κίνητο, нефтепровод / нафтопровід ← αγωγός πετρελαίου). Μηχανισμός παράλειψης τμημάτων λέξεων της πλήρους μορφής τους, λεγόμενη *συντόμηση*, δεν χρησιμοποιείται συχνά για το σχηματισμό ρωσικών και ουκρανικών όρων με ελληνικά στοιχεία εξαιτίας της μη διαφανούς πρόσβασης στα χαρακτηριστικά της έννοιας τους: истфак / істфак ← Ιστορική Σχολή, физмат / фізмат ← φυσικό-μαθηματική, педин / педин ← Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

2. 2 Δημιουργία όρου με χρήση υπαρχουσών μορφών

Μετά τη δημιουργία νέας μορφής, πάει ο δεύτερος γενικός **μηχανισμός σχηματισμού όρων με χρήση υπαρχουσών μορφών**. Εδώ πρόκειται για την *οροποίηση*, το *λεξικό-σημασιολογικό τύπο*, όταν μια λέξη μπορεί να μετατραπεί σε έναν όρο με άλλη έννοια. Π.χ. карта / карта ← το χαρτοπαίγνιο, στην πληροφοριακή ορολογία «κάρτα ήχου», «κάρτα βίντεο», στη γεωγραφική ορολογία γραφική αναπαράσταση του συνόλου ή του μέρους της επιφάνειας της Γης κ.ά. Диск / диск ← δίσκος γενικής σημασίας είναι αντικείμενο με κυκλικό σχήμα, βλ. οροποίηση: ο ηλιακός δίσκος, μουσικός δίσκος, στον αθλητισμό το κυκλικό αντικείμενο που ρίχνει ο αθλητής, σκληρός δίσκος του υπολογιστή, στην ανατομία μεσοσπονδύλιος δίσκος κτλ.

Μορφολογικό-συντακτικός τύπος υπηρετεί για δημιουργία νέων όρων με τη *μετατροπή ενός μέρους του λόγου σε άλλο*, π.χ. *ουσιαστικοποιημένα επίθετα*. Вл. дарственный, -ая, -ое / дарчий, -а, -е ← χαριστικός, -ή, ό και дарственная / дарча ← νομικός όρος δωρεά (η), η παροχή περιουσιακών στοιχείων σε φυσικό ή νομικό πρόσωπο χωρίς αντάλλαγμα.

Трапезный, -ая, -ое / трапезний, -а, -е ← του γεύματος ή του δείπνου, δηλαδή του τραπέζιου (συνεκδοχή) και трапезная / трапезна ← τραπεζαρία κ.ά.

Διαθεματικός δανεισμός, λεγόμενος εσωτερικός δανεισμός λαμβάνει χώρα, όταν μια λέξη χρειάζεται σημασιολογική διάκριση, αφού επαναχρησιμοποιείται σε διάφορα θεματικά πεδία. Π.χ. стратег / стратег ← στρατηγός. Στην πρώτη περίπτωση είναι αρχηγός στρατεύματος, αλλά λόγω ιστορικών εξελίξεων πιο συχνά τη λέξη αυτή συναντάμε με άλλη μια έννοια του ανθρώπου με τέχνη της αξιοποίησης όλων των διαθέσιμων δυνάμεων για την επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου.

Πολύ ενδιαφέρον φαινόμενο της *σημασιολογικής μεταφοράς* όρων παρουσιάζει και η *πολυσημία*. Πολύσημος αποκαλείται ο όρος με πολλαπλές και συσχετιζόμενες σημασίες. Π.χ. тон / тон ← τόνος είναι το ύψος ή η ένταση της φωνής στον προφορικό λόγο σε ένα σημείο της λέξης ή ομάδα λέξεων. Μιλώ μονότονα, δηλαδή *μονοτονно / μονοτονно*. Στη μουσική ορολογία είναι απόσταση ανάμεσα στις βαθμίδες της μουσικής κλίμακας. Στη ζωγραφική ορολογία ο τόνος του χρώματος είναι ο βαθμός φωτεινότητας του ίδιου χρώματος. Αλλά πρέπει να ξεχωρίζουμε την πολυσημία από την ομωνυμία. Οι πολύσημοι όροι έχουν κοινή ετυμολογία σε αντίθεση με τους ομώνυμους, οι οποίοι εξελίχτηκαν από διαφορετικές πηγές και κατά σύμπτωση έχουν την ίδια μορφή. Βλ. многотонный / багатотонный ← πολλών τόνων, που το β' συνθετικό προέρχεται από τη μονάδα βάρους με χίλια κιλά.

Δεν είναι σπάνια *περίπτωση της συνεκδοχής*, όταν ένας όρος αντικαθίσταται από κάποιον άλλον, με τον οποίο βρίσκεται σε σχέση γενικού προς ειδικό και αντίστροφα. Η μορφή αυτή έχει ευρεία εφαρμογή στη σύγχρονη ορολογία. Όπως και η *συνεκδοχική επέκταση*: Π.χ. Οι ελληνογενείς όροι «электронная почта» / «електронна почта» ← «ηλεκτρονικό ταχυδρομείο», «электронный адрес / «електронна адреса» ← «ηλεκτρονική διεύθυνση», «электронная корреспонденция» / «електронна кореспонденція» ← «ηλεκτρονική αλληλογραφία» είναι η γλωσσική παράσταση των νέων εννοιών στην υπηρεσία ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

2. 3 Δημιουργία όρου με διαγλωσσικό δανεισμό

Αναγνωρίζεται από τους μηχανισμούς σχηματισμού όρων που εφαρμόζονται στη Ρωσική και την Ουκρανική και ο *διαγλωσσικός δανεισμός*: α) *άμεσος* και β) *μεταφραστικός*. Ο μηχανισμός *άμεσου δανεισμού* υπακούει μεταγραφή στην κοντινότερη απόδοση της προφοράς του ελληνόγλωσσου όρου με τον απλούστερο δυνατό τρόπο και την ένταξη στο φωνολογικό σύστημα. Όταν η σημερινή γλώσσα ανάγεται σε τόσο παλιά εποχή, φυσικό είναι να παρατηρούνται κάποιες αλλαγές στην προφορά, αλλά και στη σημασία των λέξεων. Ένα

μέρος των όρων έχει υποστεί *τροποποιήσεις στη σημασιολογία* τους (аптека / аптека ← αποθήκη ≠ φαρμακείο, сфера / сфера ← σφαίρα ≠ τομέας, экзамен / экзамен ← εξάμηνο ≠ εξέταση κ.ά.) Παρατηρούμε και μερικές *φωνητικές αλλαγές*: 1) *εναλλαγή ήχων*, 2) *αφομοίωση*, 3) *ανομοίωση*, 4) *συμπλέγματα συμφώνων* 5) *συγκοπή* κ.ά. Π.χ. θεολογία → теология / теолоγία, αποθέωση → апофеоз / апофеоз. Η αποδοχή της ελληνικής προφοράς προσκρούει και στις φωνηεντικές εναλλαγές, για παράδειγμα εκεί που συμβαίνουν στο θέμα της λέξης: эрг / ерг, орган / орган, энергия / енергія, металлургия / металургия με κοινό στοιχείο ерг-. Η αρχαία ελληνική γλώσσα διέθετε δύο πνεύματα, την ψιλή και τη δασεία. Η δασεία δήλωνε τη δάσυνση του αρχικού φωνήεντος και η ψιλή την απουσία της δάσυνσης. Η δάσυνση ήταν, όπως γνωρίζουμε, μια συμπροφορά του αρχικού φωνήεντος με ένα δασύ πνεύμα, δηλαδή μια ποσότητα αέρα, σαν ελαφρό φθόγγο [X], μπροστά από το φωνήεν. Έτσι η ποικιλία των κανόνων ελληνικής προφοράς οδήγησε στην ανομοίωση: католик / католик ← καθολικός και για σύγκριση кафедра / кафедра ← καθέδρα, перигелий / перигелий ← περιήλιο και афелий / афелий ← αφήλιο κ.τλ.

Κατά το *μεταφραστικό δανεισμό* τα μορφήματα ενός όρου ή ολόκληροι όροι μεταφράζονται στοιχείο προς στοιχείο από τη γλώσσα-πηγή. Αυτό το φαινόμενο αποτελεί αφορμή να γραφούν πολλά αρνητικά σχόλια. Υπάρχει όμως και άλλη γνώμη. Ο δανεισμός σε καμία περίπτωση δεν οδηγεί στη γλωσσική καταστροφή, αλλά, αντίθετα, εμπλουτίζει το ορολογικό σύστημα, καθώς με αυτό τον τρόπο εισάγονται στη γλώσσα νέες λεξικές μονάδες προσφέροντας τις επιπρόσθετες δυνατότητες της μεγαλύτερης ακρίβειας και εκφραστικότητας. Π.χ. το δάνειο «дактилоскопия» / «дактилоскопія» ← «δακτυλοσκοπία» και η συνακόλουθη μετάφρασή του «метод идентификации человека по отпечаткам пальцев» / «метод ідентифікації людини по відбитках пальців» → «μέθοδος εντοπισμού ανθρώπου από τα δακτυλικά αποτυπώματα» οδήγησαν στη γλωσσική οικονομία με την είσοδο στη Ρωσική και την Ουκρανική γλώσσα του δανείου πλήρως αφομοιωμένου στο μορφολογικό και φωνολογικό σύστημα των γλωσσών. Συγκρίνουμε και μερικά άλλα παραδείγματα: «каллиграфия» / «καλιγραφία» ← «καλλιγραφία» και «искусство красивого письма» / «мистецтво красивого письма» → «τέχνη της καλής γραφής», «фитотерапия» / «φίτοθεραпія» ← «φυτοθεραπεία» και «метод лечения, основанный на использовании лекарственных растений» / «метод лікування, заснований на використанні лікарських рослин» → «μέθοδος θεραπείας που βασίζεται στη χρήση των φυτών». Πιθανώς θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι είναι χρήσιμο και σκόπιμο να μεταφράζονται με αφομοίωση βέβαια τα διάφορα δάνεια.

3 Υποκατηγορίες των σύνθετων όρων

Οι Ρώσοι φιλόλογοι *διαίρουν τους σύνθετους όρους σε τρεις υποκατηγορίες*: 1. **όροι που περιέχουν περισσότερα από ένα παράγωγα στοιχεία, τα οποία ξεχωρίζονται εύκολα το ένα από το άλλο**. Π.χ. αντι+циклон / αντί+циклон ← αντι+κυκλώνας, αντι+тепа / αντί+τίπα ← αντι+σώματα, αντι+санитарный (+λατ.) / αντί+σανιταρний (+λατ.) ← αντι+υγιεινής κ.ά. 2. **σύνθετοι όροι που το β' συνθετικό δεν ανεξαρτητοποιείται από το α' συνθετικό**. Αυτό συμβαίνει σε τόσο μεγάλο βαθμό, ώστε τα παραδείγματα περιπτεύουν. Π.χ. антропоморфный / ανθρωπομορφний ← ανθρωπόμορφος, зооморфный / зоомορφний ← ζωόμορφος, аморфный / αμορφний ← άμορφος, όπου το β' συνθετικό -морфный / -μορφний ← -μορφος δεν αποκόβεται. Ένα άλλο καλό παράδειγμα με το β' συνθετικό -грамма: монограмма / μονογραма ← μονόγραμμα, диаграмма / διάγραμμα ← διάγραμμα, хронограмма / χροнограма ← χρονοδιάγραμμα, программа / προграма ← πρόγραμμα κ.ά. 3. **όροι στο σχηματισμό των οποίων η ελληνική πρόθεση αφομοιώθηκε και μετατράπηκε στη ρωσική / ουκρανική ρίζα**. Π.χ. архитектор / αρχιτέκτορ ← αρχιτέκτονας, диалог / διάλογ ← διάλογος, паразит / παράσιτ ← παράσιτο, парадокс / παραδοкс ← παράδοξο, периферия / περιφέρια ← περιφέρεια, катастрофа / καταстрофа ← καταστροφή, система / система ← σύστημα, антипод / αντιποд ← αντίποδας κ.ά.

4 Επίλογος

Συμπεραίνουμε την ανάλυσή μας με την άποψη ότι ο *λεξικό-συντακτικός τύπος*, όταν σχηματίζονται οι νέοι όροι με αλλαγή μερών του λόγου είναι *μη παραγωγικός* ενώ αντίθετα ο *μορφολογικός αναδεικνύεται ο πιο παραγωγικός τύπος σχηματισμού όρων* με στοιχεία ελληνικής προέλευσης, ιδιαίτερα η σύνθεση με προθέσεις. Κατά τον συγγραφέα Ζακ Λακαρριέρ «η Ελληνική γλώσσα έχει το χαρακτηριστικό να προσφέρεται θαυμάσια για την έκφραση όλων των ιεραρχιών με μια απλή εναλλαγή του πρώτου συνθετικού. Αρκεί κανείς να βάλει ένα παν-, πρώτο-, αρχί-, υπέρ- ή μια οποιαδήποτε άλλη πρόθεση μπροστά σε ένα θέμα. Κι αν συνδυάσει κανείς μεταξύ τους αυτά τα προθέματα, παίρνει μια ατελείωτη ποικιλία διαβαθμίσεων. Τα προθέματα εγκλείονται τα μεν στα δε σαν μια σημασιολογική κλίμακα, η οποία ορθώνεται προς τον ουρανό των λέξεων». **Για παράδειγμα γύρω στις 20 ελληνικές προθέσεις εντάχθηκαν στους ρωσικούς / ουκρανικούς όρους: α-/αν-, αμφι-, ανα-, αντι-, απο-, αρχι-, δια-, δυσ-, εκ-, εν-, επι-, κατα-, μετα-, παρα-, περι-, προ-, συν-/συμ-, υπο-, υπερ- κ.ά.** Ως επόμενο βήμα παραθέτουμε συγκεκριμένα παραδείγματα.

Μια μεγάλη κατηγορία όρων σχηματίστηκε *με το λεγόμενο στερητικό*. Η συχνότερη άρνηση με σύνθετο είναι με το **α-**, που πριν από φωνήεν παίρνει τη μορφή **αν-**. Πρόκειται μάλλον για

έναν από τους επικρατέστερους τύπους σύνθεσης, που δανείστηκε και τροποποιήθηκε στη ρωσική και την ουκρανική ορολογία. Анархист / анархист ← αναρχικός, аморфность / аморфність ← αμορφία, аморальный (+λατ.) / аморальный (+λατ.) ← ανήθικος κ.ά.

Αξιοσημείωτος είναι ο σχηματισμός των συνθέτων με το **αντι-**. Με αυτή την πρόθεση συναντιούνται πολλοί όροι στην πολιτική, την κοινωνική, την ιατρική, την τεχνικό-επιστημονική ορολογία: антибиотик / αντιβιοτικ ← αντιβιοτικό, антитеза / αντιтеза ← αντίθεση, антисептик / антисептик ← αντισηπτικό, антимонополия / антимоноποлія ← αντιμονοπώλιο, όπως και ένας άλλος σχηματισμός «ελληνική πρόθεση + ρωσική / ουκρανική ρίζα»: антимир / αντισμίτι ← αντι-κόσμοι, антитела / αντιτίλα ← αντισώματα, антирелигиозный / αντιрелігійний ← αντι-θρησκευτικός, антиобщественный / антисуспільний ← αντι-κοινωνικός, антинауčný / антинауковий ← αντι-επιστημονικός, антивоенный / антивоєнний ← αντι-πολεμικός κ.ά.

Τα πολυάριθμα παραδείγματα σχηματισμού των εκκλησιαστικών και στρατιωτικών όρων στη Ρωσική και την Ουκρανική γλώσσα ανήκουν στην κατηγορία με το εμπρόθετο **αρχι-**: архимандрит / архимандрит ← αρχιμανδρίτης, архиерей / αρχιεрей ← αρχιερέας, архиепископ / αρχιεпископ ← αρχιεπίσκοπος. Αρχι+ρωσ./ουκρ. επίρρημα: архиважно / архі-важливо ← πολύ σημαντικό, архисложно / архі-складно ← πολύ δύσκολα κ.ά.

Στη ρωσική και την ουκρανική ορολογία η αρχαία ελληνική πρόθεση **αμφι-** λειτούργησε σε σύνθεση μόνο με έννοια του ολόγυρα ή δίπλευρου. Π.χ. амфитеатр / амфитеатр ← αμφιθέατρο: θέατρο με θέσεις, που ήταν, όπως και σήμερα, ημικυκλικό. Με βάση τον ελληνικό όρο δημιουργήθηκε και χρησιμοποιήθηκε για αίθουσες διδασκαλίας με τον καθηγητή στο κέντρο. Αργότερα ο όρος παρέμεινε για δήλωση μεγάλης αίθουσας διαλέξεων. Με αυτή τη σημασία αυτός πέρασε σε άλλες γλώσσες, όπου μπορεί να χαρακτηριστεί ο σημασιολογικός δανεισμός. Έτσι έχουμε και άλλα παραδείγματα: амфибразий / амфібразій ← αμφίβραχυσ (ο πόδας περιλαμβάνει τρεις συλλαβές, που τονισμένη η μεσαία κυκλώνεται από τις δύο άτονες), амфора / амфора ← αμφορέας (αγγείο που φέρει δύο όμοιες κάθετες λαβές), амфибия / амфібія ← αμφίβιο (η λέξη προέρχεται ετυμολογικά από τις λέξεις αμφί- και βίος, που σημαίνει διπλή επιβίωση, γιατί τα αμφίβια μπορούν να ζήσουν σε δύο διαφορετικά περιβάλλοντα) κ.ά.

Οι όροι με πρόθεση **από-** δηλώνουν την απομάκρυνση, το χωρισμό, την απόσταση, την τοπική και τη χρονική αφετηρία, αλλά, μεταφορικά και κατ' επέκταση, και την καταγωγή, την ύλη, την αιτία, τον τρόπο και το μέσο: апогей / апогей ← απόγειο, апокалипсис / апокаліпсис ← αποκάλυψη, апофеоз / апофеоз ← αποθέωση κ.ά.

Στη ρωσική και την ουκρανική ορολογία η πρόθεση **δια-** αποκτά μόνο την πρωταρχική

αρχαιοελληνική σημασία έκτασης ή σχέσης ανάμεσα σε δύο σημεία χάνοντας νεότερη σημασία της αιτιότητας και της τελικότητας: диагональ / διάгональ ← διαγώνιος, диалог / διάλογ ← διάλογος, диафильм / διάφιλμ ← δια-φιλμ κ.ά. Σε περισσότερους όρους πρόθεση δια- ενώνοντας με το ελληνικό θέμα τροποποιήθηκε σε νέο ρωσικό ή ουκρανικό θέμα.

Παραγωγική για την ιατρική κυρίως ορολογία η πρόθεση **εν-** υπέστη διάφορες μεταβολές, ανάλογα με το πώς αρχίζει η λέξη με την οποία ενώθηκε για να δημιουργηθεί μια σύνθετη λέξη. Αν η λέξη, που αποτελεί το β' συνθετικό, αρχίζει από σύμφωνο β, π, φ, το -ν- της πρόθεσης εν- μετατρέπεται σε -μ-: эмблема / εμβлеμα ← έμβλημα, эмбрион / εμβριον ← έμβρυο, эмпирический метод / εμπιричний метод ← εμπειρική μέθοδος. Σε άλλες περιπτώσεις το εν- δεν αλλάζει: энзим / ензим ← ένζυμο, эндофтальм / ενοфтальм ← ενόφθαλμος. Υπάρχουν όμως τα παραδείγματα που αντί το εν- χρησιμοποιήθηκε **εντο-**: эндометрит / ενδομετрит ← ενδομητρίτις, эндокринология / ενδοκρiνoлoγiя ← ενδοκρινολογία, эндоскоп / ενδοскоп ← ενδοσκόπιο κ.ά. Περισσότεροι όροι με πρόθεση εκ-/ εκτο-/ έξω- έχουν στη Ρωσική και την Ουκρανική γλώσσα, όπως και την Ελληνική, αντίθετη σημασία του εντο-: эктопия / εκτοπiя ← εκτοπία, экзофтальм / εκзофтальм ← εξόφθαλμος, экзобиология / εκзоβiοлoγiя ← εξωβιολογία κ.ά.

Πολύ συχνά οι όροι ήταν σχηματισμένοι με το εύχρηστο παραγωγικό **επι-** προσδίδοντας στο β' συνθετικό τη σημασία του «επάνω», του «επιπλέον», του «μετά»: эпигенезис / επιγeнeσιc ← επιγένεση, эпицентр / επιцентр ← επίκεντρο, эпитафия / επιταφiя ← επιτάφιος κ.ά.

Το α' συνθετικό προέρχεται από αρχαιοελληνική πρόθεση **κατά-**, η οποία εμφανίζεται με τις εξής μορφές: κατά- προ συμφώνου (катадромный / катадромный ← καταδρομικός, катахреза / катахреза ← κατάχρηση), κατ- προ φωνήεντος και καθ- προ φωνήεντος που στα παλιά χρόνια έπαιρνε δασεία (католический / католицький ← καθολικός, кафедра / кафедра ← καθέδρα).

Η πρόθεση **μετα-** δεν απέκτησε τις καινούριες σημασίες. Δανείστηκε στη Ρωσική και την Ουκρανική με την πρωταρχική ελληνική σημασία της, δηλαδή «μεταξύ, εν μέσω, μαζί με» και της χρονικής διαδοχής του «κατόπιν»: метаболизм / μεταβολiзм ← μεταβολισμός, метаморфоза / μεταμορφοза ← μεταμόρφωση, метagalактика / μεταγαλακтика ← μεταγαλαξίας, метаязык (+ρωσ.) / метамова (+ουκρ.) ← μετα-γλώσσα κ.ά.

Η πρόθεση **παρα-** θεωρείται παραγωγική στην επιστημονική ορολογία. Δηλώνει τη διεύθυνση «κοντά» ή κάποια αλλαγή: парамагнитный / парамагнітний ← παραμαγνητικός,

парагормон / παραгормон ← παρα-ορμόνη, параллель / паралель ← παράλληλος, параиммунитет (+λατ.) / παραϊμунίтет (+λατ.) ← παρα-ανοσία, парапроцесс (+λατ.) / парапроцес (+λατ.) ← παρα-διαδικασία και πολλά άλλα.

Η πρόθεση **περι-** επικράτησε στα Ρωσικά και τα Ουκρανικά με τη σημασία του «γύρω από», ενώ η πρώτη της ελληνική σημασία του «υπερβολικά» δεν επιβίωσε: περιгей / περιгей ← αστρον. όρος περίγειο, периастр / периастр ← περίαστρο, перикарпий / перикарпий ← ανατομ. και βοτ. όρος περικάρπιο, перинатальный период / перинатальный период ← περι + natalis (+λατ.), η περίοδος που σχετίζεται με τη γέννηση κ.ά.

Συχνά στο σχηματισμό όρων χρησιμοποιείται το α' συνθετικό **προ-**, που δηλώνει προτεραιότητα στο χρόνο, τη σειρά, το χώρο: проблема / проблема ← πρόβλημα, прогноз / прогноз ← πρόγνωση, прополис / прополис ← πρόπολη, провитамины (+λατ.) / провітаміни (+λατ.) ← προβιταμίνη, --- / пропозиція (+λατ.) ← πρόταση, пророссийский / проросійський ← προ-ρωσικός κ.ά.

Ο σχηματισμός με προσθήκη της πρόθεσης **συν-** αναγνωρίζεται πολύ εύχρηστη στη σύνθεση και ένας από τους αρχαιότερους τύπους με τη σημασία της συνοδείας. Δηλώνει τη συνεργασία ανεξάρτητα από το αν η σχέση μεταξύ των προσώπων είναι ισότιμη ή όχι, κοινό χαρακτηριστικό για τα πράγματα κυρίως: символ / символ ← σύμβολο, симметрия / симетрія ← συμμετρία, симпатия / симпатія ← συμπάθεια, симпозиум / симпозиум ← συμπόσιο, симптом / симптом ← σύμπτωμα, симфония / симфонія ← συμφωνία, система / система ← σύστημα κ.ά. Περισσότεροι από αυτούς τους όρους είναι παραδείγματα άμεσου δανεισμού ελληνικών όρων ή αντιδανεισμού στην Ελληνική και έπειτα στη Ρωσική και την Ουκρανική γλώσσα.

Υπερ- και αντίθετή της **υπο-** με δασύ πνεύμα συνδέονται ετυμολογικά. Η πρώτη σημαίνει «πάνω από, υπεράνω». Δηλώνει ως πρόθεμα την υπέρβαση ορίων και την υπεροχή. П.χ. гиперболоа / гіпербола ← υπερβολή, гипертрофия / гіпертрофія ← υπερτροφία, гипертония / гіпертонія ← υπερτονία, гиперинфляция (+λατ.) / гіперінфляція (+λατ.) ← υπερπληθωρισμός, гиперреалистичный (+λατ.) / гіперреалістичний (+λατ.) ← υπερреалиστικός, гиперчувствительный / гіперчутливий ← υπεραισθηματικός, гиперзвук (+ρωσ.) / гіперзвук (+ουκρ.) ← υπέρηχος κ.ά. Η υπο-, αντίθετα, εκφράζει την πίεση και την εξάρτηση που ασκείται από κάποιον: гипотеза / гіпотеза ← υπόθεση, гипоксия / гіпоксія ← υποξεία, гиповитаминоз (+λατ.) / гіповітаміноз (+λατ.) ← υποβιταμίνωση κ.ά. Τα παραδείγματα συνδυασμών των προθέσεων με λέξεις που να δημιουργούν νέους όρους στη Ρωσική και την Ουκρανική γλώσσα υπάρχουν άπειρα.

4.1 Συμπέρασμα

Το μεγαλείο της Ελληνικής γλώσσας που ήρθε από τα βάθη των αιώνων έπαιξε πολύ μεγάλο ρόλο στην πορεία εξέλιξης ρωσικού και ουκρανικού ορολογικού συστήματος, στις διαδικασίες διεύρυνσης των λεξικολογικό-σημασιολογικών αποθεμάτων του και των εκφραστικών δυνατοτήτων. Ο στόχος της εργασίας αυτής ήταν να περιγράψει σε γενικές γραμμές τις γλωσσικές πτυχές σχηματισμού όρων με στοιχεία ελληνικά ή ελληνικής προέλευσης. Το συμπέρασμα της ανάλυσης είναι ότι η είσοδος του δανείου από τα Ελληνικά οδήγησε στον εμπλουτισμό των Ρωσικών και των Ουκρανικών προσθέτοντας καινούρια επίπεδα γλωσσικής ποικιλίας και συντέλεσε στη δημιουργία νέων όρων με μεταφρασμένα πια στοιχεία.

Oksana Snigovska

Φιλολογος, Επίκουρη Καθηγήτρια Νεοελληνικών
στο Ινστιτούτο Κοινωνικών Επιστημών
του Εθνικού Πανεπιστημίου του Μέτσνικωφ της Οδησσού Ουκρανίας

Ανδρέας Μαλαχίτης

Επίκουρος Καθηγητής ΝΕ ΙΚΕ ΕΠ του Μέτσνικωφ
της Οδησσού Ουκρανίας.

27, Shevchenko Ave., apt. 80,
Odessa Ukraine, 65058.
odessa332005@yahoo.gr